

๒ องค์ใดพระสัมพุทธ (5)*

พุทิตะ ทากามิจิ (ผู้เขียน)**

ชานปวีชซ์ ทัดแก้ว (ผู้แปล)***

บทที่ 5 การตรัสรู้ใต้โพธิพฤกษ์ ใต้โพธิพฤกษ์ (2)

ธรรมะ

ในมุขปาฐะของอินเดีย กล่าวว่า “การตรัสรู้ใต้โพธิพฤกษ์” ที่พระศากยมนิ ได้ตรัสรู้ บรรลุเป็นพระพุทธเจ้าภายใต้โพธิพฤกษ์ ก็เป็น “วันเพ็ญเดือนวิสาขะ” เช่นเดียวกับการประสูติ และการปรินิพพานด้วย แต่ทว่า พวกเรา(ชาวญี่ปุ่น) เชื่อตามธรรมเนียมของจีน ที่ถือวันที่ 8 ธันวาคม เป็นวันตรัสรู้ เดือนวิสาขะในปฏิทิน อินเดียตรงกับ “เดือนที่สอง” เมื่อเรานับเดือนพฤศจิกายนเป็นเดือนที่หนึ่ง ตาม “ปฏิทินราชวงศ์โจว” ของจีน (เดือนที่สอง) จึงตรงกับเดือนธันวาคมนั่นเอง ก่อนอื่น ข้าพเจ้าจะพิจารณาถึงจุดยืนที่เป็นพื้นฐานของพุทธศาสนา ซึ่งสืบต่อ

* แปลจาก 吹田隆道『ブツダとは誰か』東京：春秋社, 2013. (Takamichi, Fukita. Budda to ha dare ka. Tokyo: Shunjusha Publisher, 2013.)

** 吹田隆道 (Takamichi, Fukita) อาจารย์พิเศษมหาวิทยาลัยบุงเคียว เมืองเกียวโต

*** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชานปวีชซ์ ทัดแก้ว อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษา
เอเชียใต้ ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Email: ctudkeao@gmail.com

แนวทางจาก “การตรัสรู้ได้โพธิพิกฤษ์”

สิ่งที่พระศากยมนิตรสรีได้โพธิพิกฤษ์นั้น เรียกว่า “ธรรมะ” ดังนั้น “คำสอน” ของพระศากยมนิ ซึ่งอิงตามสิ่งนี้จึงเป็นจุดเริ่มต้นของพุทธศาสนา แต่มนคติที่เรียกว่า “ธรรมะ” และวิธีการแสดงมนคตินี้ได้ก่อให้เกิดลักษณะพิเศษของพุทธศาสนา ซึ่งแตกต่างจากศาสนาอื่นขึ้นมา ที่มาของคำว่า “ธรรมะ” ปรากฏให้เห็นตั้งแต่สมัยโบราณแล้วใน “คัมภีร์ฤคเวท” (1,200 ปีก่อนคริสตกาล) แต่ทว่า นี่ไม่ใช่ “สัจธรรม” ซึ่งอนุมานถึงพลังอำนาจอันสมบูรณ์ทางอภิปรัชญา ที่พวกเราไม่อาจมีประสบการณ์โดยตรงได้ ถูกเข้าใจในฐานะของกฎระเบียบของเทพเจ้าทางจริยธรรม ที่ใช้พิพากษาวิถีมมนุษย์ หรือด้านเกณฑ์การพิพากษา กล่าวคือ คำว่า “ธรรมะ” ถูกใช้ในฐานะของสิ่งที่ควบคุม และวางกฎระเบียบของสังคมมนุษย์

ดั้งเดิม “ธรรมะ” เป็นคำที่สร้างจากคำกริยา ที่มีความหมายว่า “ธำรงรักษา” เราควรเข้าใจสิ่งนี้ในฐานะของ “การดำรงอยู่ของสิ่งต่างๆ” ซึ่งธำรงรักษาโลกหรือสังคมไว้ ควรต้องมองเห็นถึงนัยสำคัญในกล่าวถึงการตรัสรู้ซึ่งพระศากยมนิทรงบรรลุภายใต้โพธิพิกฤษ์ (ด้วยคำว่า “ธรรมะ” ซึ่งมีความหมายเช่นนี้

ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทนำ กระแสความคิดใหม่ ที่เรียกว่าปรัชญาของสมณะ ได้ละทิ้ง “สัจธรรม” ทางอภิปรัชญา และเริ่มมุ่งมองโลกแห่งความเป็นจริงเนื่องจากวันคืนในการบำเพ็ญพรตของพระศากยมนิเองด้วย ก็นับอยู่ในกลุ่มนี้ ดังนั้นการตรัสรู้ ซึ่งทรงบรรลุภายใต้โพธิพิกฤษ์ จึงต่างจาก “สัจธรรม” ทางอภิปรัชญา แต่เป็น “การดำรงอยู่ของสิ่งต่างๆ” ในโลกแห่งความเป็นจริง และเพราะเป็นสิ่งที่แตกต่างจาก “สัจธรรม” ทางอภิปรัชญาอย่างแท้จริงต่างหากเล่า จึงได้เรียกว่า “ธรรมะ” นั่นเอง เมื่อมองสิ่งนั้นคลาดเคลื่อนไป และเข้าใจ “ธรรมะ” อย่างคลุมเครือในฐานะของ “สัจธรรม” แล้วละก็ เราก็จะมองจุดเริ่มต้นของพุทธศาสนาผิดพลั้งไป

“ธรรมะ” ซึ่งพระศากยมนิตรสรีได้โพธิพิกฤษ์นั้น มิได้เป็นสิ่งที่ตายตัว หากแต่เพราะเป็นสิ่งที่เป็นสากลจึง เป็นสิ่งที่พัฒนาอย่างเป็นรูปธรรมในโลก

แห่งความเป็นจริง สอดรับกับมนุษย์ที่มีชีวิตเกิดมา รูปแบบและสภาวะที่สิ่งนั้นถูกเข้าใจ เราอาจกล่าวได้ว่า มีความแตกต่างหลากหลายรูปแบบ ไม่ใช่สิ่งต่างๆ เกิดขึ้นด้วย “ธรรมะ” หากแต่ สภาวะนั้นซึ่งเกิดขึ้นมาเป็นการกลายเป็นรูปธรรมของ “ธรรมะ” นั่นเอง จากการที่ใช้เรียก “คำสอน” ซึ่งกลายเป็นรูปธรรมที่ดี หรือการใช้เรียก “สิ่งต่างๆ” ในรูปพหุพจน์ด้วยก็ดี สิ่งเหล่านั้นสามารถเข้าใจได้ในฐานะการใช้คำนี้อันเป็นเอกลักษณ์ของพุทธศาสนา ดังนั้นแล้ว จึงไม่มีการยึดยึดประสพการณ์ส่วนพระองค์ซึ่งพระศากยมนิได้ตรัสรู้ภายใต้โพธิพฤกษ์ ว่าเป็น “ธรรมะ” พระองค์ได้ทรงหลีกเลี่ยงการกำหนดคำสอนทางศาสนาให้ตายตัว เป็นสิ่งที่สมบูรณ์ไปนั่นเอง

ในคัมภีร์ “อาคม-นิกาย” มีคำสอนชื่อว่า “อุปมาดุจแพข้ามฟาก”¹ มีนักเดินทางผู้หนึ่งได้ผูกแพข้ามฟาก ต้องการที่จะข้ามไปอีกฟากหนึ่ง ซึ่งเดินทางได้สะดวกกว่า แม้เขาจะไปถึงแล้วด้วยแพนั้นอย่างปลอดภัยก็ตาม แต่เพราะ (คิดว่า) แพนั้นมีประโยชน์อย่างยิ่ง หลังจากนั้น เขาจึงตัดสินใจนำแพนั้นขึ้นบกลากไปด้วย ในการที่เปรียบเทียบ “คำสอน” กับ “แพข้ามฟาก” นั้นเป็นการอธิบายถึงสภาพการณ์ที่ออกห่างจากเป้าหมายแท้จริง ถูกเครื่องมือเข้าครอบงำและกลายเป็นสิ่งที่สมบูรณ์ไป ถึงแม้จะยึดติดกับแพนั้น และลากไปด้วยก็ตาม แต่ทว่า (สิ่งนั้น) ไม่สามารถประยุกต์ใช้กับเรื่องต่างๆ นานา ที่จะเกิดขึ้นต่อจากนี้ได้ กลับกลายเป็นอุปสรรคขัดขวางเพียงเท่านั้นเสียมากกว่า “คำสอน” เองก็เหมือนกับ “แพข้ามฟาก” เป็นเพียงแค่ “อุบาย” (เครื่องมือ-วิธีการ) สำหรับรู้ “ธรรมะ” ก็เท่านั้น

อุปมาของเรื่องเดียวกันนี้มีกล่าวไว้ใน “ลังกาवตารสูตร” คัมภีร์มหายาน ในสมัยหลัง ว่าเป็น “อุปมาดุจการซื้อพระจันทร์” พวกเราน่าจะคุ้นเคยมากกว่า (อุปมาดุจแพข้ามฟาก) นี่เป็นการอุปมา “ธรรมะ” กับพระจันทร์ และ อุปมา “คำสอน” ซึ่งบ่งชี้ถึงสิ่งนั้นกับนิ้วชี้ เป็นการกล่าวว่า “มีบุคคล ที่แม้ว่าจะชี้ไป

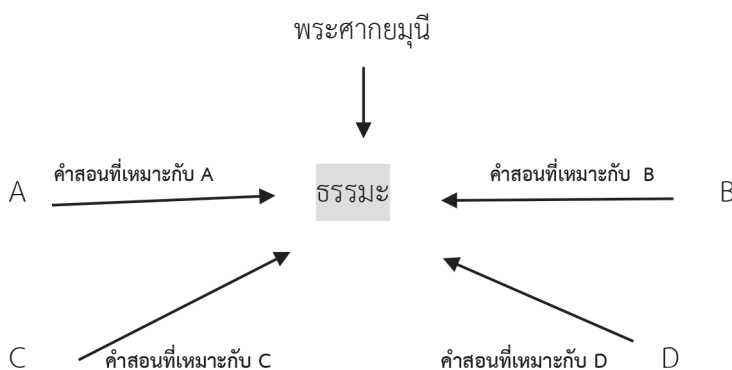
¹ ผู้แปล: ข้อความนี้ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ ไอปมวรรค อลคัททูปมสูตร (ข้อ 280)

ที่พระจันทร์ แต่กลับถูกนิวซี้เบนความสนใจ ทำให้มองไม่เห็นพระจันทร์” นิวซี้
อย่างไรเสีย ก็เป็นแค่ “อุปาย” สำหรับซี้พระจันทร์ มิใช่สิ่งที่ควรถูกทำให้ตายตัว
ไม่เปลี่ยนแปลงและต้องยึดติด

การเทศนาสั่งสอนเฉพาะกรณี

ภาพแสดงการเทศนาสั่งสอน

ด้วยเหตุนี้ พระศากยมุนีจึงทรงเลือกวิธีการที่เรียกว่า “การเทศนาสั่งสอน
เฉพาะกรณี” สำหรับที่จะแสดง “ธรรมะ” ที่พระองค์ทรงเห็นประจักษ์จริง และ
กลายเป็นรูปธรรมอย่างแตกต่างกันหลากหลาย ศาสนาเซน ซึ่งอยู่ร่วมสมัย เลือกวิธี
การสอนที่พิจารณาสิ่งต่างๆ ในเชิงสัมพัทธ์ แต่พระศากยมุนีทรงใช้วิธีการเทศนา
สั่งสอน “ธรรมะ” ที่สอดคล้องกับบุคคลแต่ละคน อันถือเป็นอุปายที่แยบยลกว่า
โดยที่สั่งสอนในทิศทาง A สำหรับบุคคล A สั่งสอนในทิศทาง B สำหรับบุคคล B
สั่งสอนในทิศทาง C สำหรับบุคคล C สิ่งนี้ คือ “การเทศนาสั่งสอนเฉพาะกรณี”
ด้วยการใช้วิธีการอธิบายชี้แนะที่เหมาะสมกับแต่ละบุคคล นี่เป็นการหลีกเลี่ยง
การกลายเป็นสิ่งที่กำหนดตายตัวของ “ธรรมะ” นั้นเอง

ยกตัวอย่างเช่น หากเราลองจินตนาการ ว่าในห้อง มีโต๊ะตัวใหญ่หนึ่งตัว ตรงกลางโต๊ะนั้น มีแจกันดอกไม้วางอยู่ ตำแหน่งของแจกันดอกไม้เป็นด้านตะวันออกบ้าง ด้านตะวันตกบ้าง ตามคนที่นั่งล้อมรอบโต๊ะนั้น ตำแหน่งจึงต้องแตกต่างกันไปอย่างแน่นอน เมื่อกำหนดตำแหน่งที่ตั้งเฉพาะบางจุดลงไป เช่น จากสถานะของพระศากยमुณีเองว่า “แจกันดอกไม้อยู่ทางทิศตะวันออก” แล้วใครก็จะไม่สามารถที่จะระบุตำแหน่งที่ถูกต้องของทุกๆ คนได้ ด้วยเหตุนี้ จึงทรงเปลี่ยนเนื้อหาในการเทศนาสั่งสอนให้สอดคล้องกับสถานะของอีกฝ่ายหนึ่ง

คัมภีร์ศาสนาซึ่งเปิดกว้าง

วิธีการที่เรียกว่า “การเทศนาสั่งสอนเฉพาะกรณี” ได้สร้างรากฐาน ให้พุทธศาสนากลายเป็นศาสนาที่มีขันติธรรม เนื่องจากคำสอนถูกกล่าวสอดคล้องกับตัวบุคคล โดยที่ไม่มีการกำหนดตายตัวโดยสิ้นเชิง การเทศนาซึ่งกล่าวสั่งสอนบุคคลหนึ่งสืบทอดมา ภายหลังสถาปนาขึ้นเป็นหลักคำสอนหนึ่ง สิ่งที่ถูกกล่าวโดยสอดคล้องกับบุคคลอื่นๆ ก็สืบทอดเป็นหลักคำสอนอื่นๆ ต่างหาก (สิ่งนี้) ได้สร้างศาสนาซึ่งยอมรับคำสอนต่างๆ นานาที่อธิบาย “ธรรมะ” ขึ้นมา

เราเรียกสถานะ ซึ่งไม่กำหนดหลักคำสอนตายตัวเช่นนี้ด้วยคำศัพท์ทางวิชาการว่า “open canon” (คัมภีร์ศาสนาซึ่งเปิดกว้าง) สิ่งที่เราเรียกว่า “open canon” นี้เป็นอัตลักษณ์พิเศษที่สำคัญที่สุดของพุทธศาสนา ซึ่งการเทศนาสั่งสอนเฉพาะกรณีได้สร้างขึ้นมา เราใช้คำตรงกันข้ามของสิ่งนี้ว่า “closed canon” (คัมภีร์ศาสนาที่ปิดตาย) สถานะของศาสนามากมาย ซึ่งกำหนดหลักคำสอนภายใต้สิ่งที่เรียกว่า “สังฆธรรม” นั้น ตรงกับสิ่งที่ว่านี้ โดยสถานะนี้ แม้ว่าแจกันดอกไม้จะอยู่ทางทิศตะวันตกก็ตาม แต่เพราะได้ถูกกำหนดตายตัวไว้แล้วว่า “แจกันดอกไม้อยู่ทางทิศตะวันออก” ถึงแม้ว่าสิ่งนี้จะตรงข้ามกับความเป็นจริงก็ตาม แต่กลับถูกเรียกร้องให้มี “ความเชื่อศรัทธา” ในฐานะ “สังฆธรรม” ความเชื่อศรัทธาเช่นนั้น

เมื่อเทียบกับ A ที่เป็นสิ่งที่พึงยอมรับ หากแม้เป็น A'^2 ก็จะกำจัดออกไปในฐานะคำสอนนอกกริต ยิ่งเป็น(คำสอน)B อันเป็นสิ่งที่เบียดจู่ทรู บรรดาผู้คนที่นับถือแนวคิดศาสนานิยมแบบสุดโต่งนั้นจะกลายเป็นพวกไม่ยอมเลิกรา แม้ต้องทะเลาะต่อสู้ก็ตามใน “อัฐกวรรค” ในคัมภีร์ “สุตตนิบาต” ซึ่งกล่าวคำสอนในยุคเริ่มแรกมีข้อความว่า

(ผู้ใด)ไม่จอมจมในความสุข และไม่เยอหยิ่งถือตัว
เป็นผู้ละเอียดอ่อน มีปฏิภาณไหวพริบ ไม่เชื่อใครๆ
ไม่ฝักใฝ่ยินดี

(สุตตนิบาต 853)³

“ความเชื่อถือศรัทธา” ถูกปฏิเสธในที่นี้ เนื่องจากการกล่าวว่า “ไม่เชื่อ(สิ่งใดๆ)” นั้นได้รับการอธิบายว่า “ไม่เชื่อสิ่งอื่นใด นอกจากสิ่งที่ได้รับการยืนยันด้วยตนเองเท่านั้น” ดังนั้นแล้ว เราจึงต้องเข้าใจด้วยความหมายที่ว่า “ไม่หลงผิด” พระศาสดานี้ได้ทรงหลีกเลี่ยงการกำหนดคำสอนตายตัวเพื่อขจัด “ความหลงผิด” เช่นนั้น และทรงเลือกวิธีการที่เรียกว่า “การเทศนาสั่งสอนเฉพาะกรณี” ซึ่งแต่ละสิ่งๆ ดูเหมือนได้รับการยืนยันความถูกต้องนั่นเอง ดังนั้นวิธีการการเทศนาสั่งสอนเฉพาะกรณีนี้ มี open canon ที่ไม่จำกัดคำสอน และสร้างศาสนาที่ไม่มีการทะเลาะต่อสู้

² ผู้แปล: A' เป็นสัญลักษณ์ที่ใช้ในเรื่องเซต ทางคณิตศาสตร์ ในที่นี้หมายถึง สิ่งที่ไม่อยู่ในเซต A ซึ่งจริงแล้ว อาจจะถูกก็ได้ แต่เนื่องจาก สิ่งที่เป็นสัจธรรม ถูกต้อง ต้องเป็นสิ่งที่อยู่ในเซต A เท่านั้นถึงจะเป็นที่ยอมรับ ดังนั้น A' จึงถูกปฏิเสธไปด้วย

³ ผู้แปล: ข้อความนี้ตรงกับพระสุตตันตปิฎกเล่มที่ 17 ขุททกนิกาย อัฐกวรรค ปุราณสูตร 417.1281 ความว่า

สาติเยสุ อนุสสาวิ อติมานะ จ โน ยุโต
สณฺโห จ ปฏิภาณวา น สทฺโธ น วิรชชติ

“(ผู้ใด)ไม่มัวเมาในความสุข และไม่ประกอบในความเยอหยิ่งถือตน
เป็นผู้อ่อนโยน มีปฏิภาณไหวพริบ ไม่เชื่อ(สิ่งใดๆ) ไม่ยินดี”

ถ้าหากพระศากยมุณีไม่ทรงเลือกวิธีการที่เรียกว่า “การเทศนาสั่งสอนเฉพาะกรณี” กล่าวอธิบายสิ่งซึ่งตนเองได้บรรลุในการตรัสรู้ของตนเพียงทิศทางเดียวแล้ว ก็คงจะถูกสิ่งนั้นครอบงำ กลายเป็นสิ่งที่กำหนดตายตัว มีความสมบูรณ์ สืบทอดต่อไป แล้ว “ศาสนาพระศากยมุณี” ก็คงจะถูกสถาปนาขึ้นเป็นแน่ แต่นั่นเพราะว่าไม่ใช่ศาสนาของพระศากยมุณี สิ่งที่เรียกว่า พุทธศาสนา คือ “คำสอนของพระพุทธเจ้า” นั้น “พระพุทธเจ้า” ไม่ได้หมายถึงบุคคลที่เฉพาะเจาะจงในฐานะที่เป็นค่านามสามัญ แม้จะเป็นศาสดาก็จริง แต่ก็ไม่จำกัดอยู่แค่พระศากยมุณี ตามชื่อที่เรียกว่า “คำสอนของพระพุทธเจ้า” เนื่องจากมีการที่เลือกใช้วิธีการที่เรียกว่า “การเทศนาสั่งสอนเฉพาะกรณี” ซึ่งสั่งสอน “ธรรมะ” สอดคล้องกับแต่ละบุคคล จึงทำให้(พุทธศาสนา)มีขันติธรรมในการยอมรับความเข้าใจ ซึ่งเหมาะสมกับยุคสมัย และวัฒนธรรมต่างๆ เป็นผลทำให้คำสอนจำนวนมหาศาล ซึ่งถูกเปรียบเปรียบกับประตู่แห่งธรรมะจำนวน 84,000 บานได้สำเร็จเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมานั่นเอง

นอกจากนี้ “ธรรมะ” กลายเป็นเป้าหมายที่ไม่กำหนดตายตัว เปรียบดังเครือข่ายที่ถูกแขวนไว้ตรงหน้าของลา การติดตามแสวงหาสิ่งนี้ทำให้พุทธศาสนาพัฒนาขึ้น สิ่งที่พระศากยมุณีตรัสรู้ภายใต้โพธิพฤกษ์ กล่าวอีกอย่างคือ การค้นพบ “ธรรมะ” ที่พระพุทธเจ้าพระองค์เองทรงมีประสบการณ์ต่างหากเล่า ได้เป็นจุดมุ่งหมายอันเป็นนิรันดร์นั่นเอง พุทธศาสนาถูกพลังที่ว่ำนั่นชักพาอยู่เป็นนิตย์ ไม่ว่าจะในยุคสมัยใด พื้นที่ใด วัฒนธรรมใดก็ตามก็ย่อมมีความเป็นรูปธรรมที่เหมาะสมเข้ากับสิ่งนั้นๆ ไม่กลายเป็นสิ่งที่ตายตัว เป็นสิ่งที่เผยแผ่ไป และมีวิวัฒนาการภายใต้ชื่อของ “คำสอนของพระพุทธเจ้า” นั่นเอง

ใต้โพธิพฤกษ์ (3)

วิถีแห่งพุทธะ

พระศากยมุณีดำริที่จะชี้นำผู้คนให้ไปสู่การเข้าใจ “ธรรมะ” ที่มีมาก่อนหน้านี้ ด้วย “การสั่งสอน” ที่สอดคล้องกับแต่ละบุคคลที่เรียกว่า “การเทศนา

สั่งสอนเฉพาะกรณี” โดยไม่ทำให้ “การตรัสรู้” กำหนดตายตัวอยู่ที่ประสบการณ์ของตนเอง นั่นคือ เหมือนดังผู้ที่ไปถึงยอดเขาที่ยังไม่เคยมีผู้ใดไปถึงมาก่อน ทอดตามองภูเขาทั้งหมดจากยอดเขา แล้วค่อยบอกเส้นทางที่เหมาะสมสำหรับแต่ละบุคคลให้ตนเอง ดังนั้นแล้ว “การสั่งสอน” ก็คือการอธิบายเส้นทางที่นำไปสู่ “การตรัสรู้” ซึ่งก็คือยอดเขาในท้ายที่สุด ไม่ใช่การอธิบายสั่งสอนเรื่อง “การตรัสรู้” สิ่งนั่นเอง นี่เป็นแนวประเพณีที่เรียกว่า “หนทางสู่พุทธะ” โดยแท้

เมื่อก้าวอย่างตามหนทางสู่พุทธะนั้น และได้ถึงยอดแล้ว ก็จะสามารถเป็น “พุทธะ” (ผู้ตื่นรู้) เช่นเดียวกับพระศากยमुณี ดังนั้นแล้ว คิดว่าเราสามารถเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าพุทธศาสนาว่าเป็น “คำสั่งสอนเพื่อที่จะเป็นพุทธะ” ได้ พุทธศาสนาไม่ได้ตั้งเป้าหมายและระบุเฉพาะที่ตัวบุคคล ซึ่งมีนามว่าพระศากยमुณี หากแต่เลือกใช้คำว่า “พุทธะ” ซึ่งเป็นรูปลักษณะอันเป็นอุดมคติ ที่สามารถมองผ่าน (พระศากยมุณี) ผู้นั้นได้ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คำว่า “พุทธะ” ไม่ได้ระบุถึงใครโดยเฉพาะ เพราะไม่ว่าโดยเส้นทางใดก็ตาม หากขึ้นไปถึงยอดแล้ว ก็จะบรรลุการตรัสรู้ได้ พวกเราไม่ว่าใครก็ตาม จึงร่วมอยู่ในความเป็นไปได้ที่จะกลายเป็นพระพุทธเจ้าด้วย

ที่ว่า เนื่องจากพระศากยมุณีเทศนา “คำสั่งสอนเพื่อที่จะเป็นพุทธะ” ด้วย “การเทศนาสั่งสอนเฉพาะกรณี” เนื้อหาของการตรัสรู้ ซึ่งทรงมีประสบการณ์ภายใต้โพธิพฤกษ์ในตอนนั้นเป็นอย่างไรกัน นั้นยังเป็นเรื่องที่ยังถูกปิดบังไม่เปิดเผยอยู่อย่างนั้น แน่นนอน เพื่อพบการตรัสรู้นั้นอีกครั้งหนึ่ง พุทธศาสนาได้ตีความและเข้าถึงคำสอนของพระศากยมุณีอย่างหลากหลาย ในเรื่องนั้น ข้าพเจ้าจะลองพิจารณาหนทางสู่จุดสูงสุดตามคำสอนพื้นฐานซึ่งเรียกได้ว่าเป็นปากทางเดินขึ้นเขาที่พระศากยมุณีได้ทรงแสดงไว้อย่างละเอียด

สิ่งที่ไม่ใช่ “อาตมณ”

เราคิดว่าคำสอนที่พุทธศาสนายุคแรกเริ่มสั่งสอน แสดงด้วยถ้อยคำที่ว่า “อนัตตา-อนิจจัง-ทุกขัง” คำเหล่านี้ได้สถาปนาขึ้นเป็น “ธรรมทั้งหลายเป็น

อนัตตา” “สังขารทั้งหลายเป็นสิ่งที่ไม่มีเที่ยง” และ “สรรพสิ่งเป็นทุกข์”⁴ กลายเป็นคำศัพท์เฉพาะ ที่แสดงถึงลักษณะพิเศษอันเกี่ยวข้องกับหลักการของพุทธศาสนาไปในภายหลัง ข้าพเจ้าคิดว่า หากท่านมีความคุ้นเคยกับพุทธศาสนา คำเหล่านี้ท่านคงเคยได้ยินมาบ้างแล้วเป็นแน่

ในบรรดาคำเหล่านี้ ลำดับแรก เรามาลองพิจารณาเกี่ยวกับ “ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา” 「諸法無我」 (shohōmuga) ก่อน คำว่า 「諸法」 (shohō) ของส่วนแรก(ของถ้อยคำ) เป็นการแปลรูปพหูพจน์ของคำว่า “ธรรมะ” เป็นภาษาจีน ทว่า นี่เป็นการใช้ถ้อยคำที่เป็นลักษณะพิเศษของพุทธศาสนา หมายถึง “สิ่งต่าง ๆ ในเชิงประสบการณ์” ก็คือ วัตถุ (ผู้แปล: object สิ่งที่ถูกรับรู้) ซึ่งพวกเราเข้าใจโดยทั่วไปว่า “สิ่งของ” เนื่องจากคำนี้ถูกแปลด้วยคำว่า “ธรรมทั้งปวง” (一切法 issaiho) ด้วย เราจึงน่าจะเข้าใจว่าเป็น “สิ่งทั้งปวง” ได้

ส่วน 「無我」 (muga) ซึ่งเป็นส่วนหลัง (ของถ้อยคำ) เกิดการตีความได้สองแบบ คือ “การไม่ใช่อาตมัน” และ “อาตมันไม่มีอยู่” ดังที่ได้เห็นมาแล้วก่อนหน้านี้ พระศากยमुनि ผู้ทรงศึกษาในกระแสปรัชญาของสมณะในช่วงศตวรรษที่ 5 ก่อนคริสตกาล ได้ละทิ้งปัญหาทางอภิปรัชญาที่ว่า “อาตมัน” (ผู้แปล: บ. อัตตา) ซึ่งเป็นสิ่งไม่แปรเปลี่ยนอยู่เป็นนิรันดร์ ที่ปรัชญาศาสนาพราหมณ์แบบจารีตได้แสดงไว้ มีอยู่หรือไม่ และได้ทรงเฝ้าพิจารณาความเป็นไปของสิ่งต่างๆ ในโลกแห่งความเป็นจริง เรื่อง “พระคุณสภาพของพระพุทธเจ้า” ที่ว่าเมื่อทรงถูกถามถึงการมีหรือไม่มีอยู่ของ “อาตมัน” (จิตวิญญาณ) ทางอภิปรัชญาแล้วกลับทรงนิ่งเฉยไม่ตอบปัญหานั้นเป็นเรื่องที่มีชื่อเสียง ในกรณีสิ่งต่างๆ ในเชิงประสบการณ์ ที่อยู่ตรงหน้า ในฐานะ

⁴ ผู้แปล: ข้อความในคัมภีร์ดั้งเดิมที่มาจากพระสูตรพากย์จีน คือ 「諸法無我」 「諸行無常」 「一切皆苦」 (shohōmuga shogyōmujō issaikaku) แต่ละประโยคจะประกอบด้วยอักษรจีน 4 ตัว โดยที่ครั้งแรกเป็นภาคประธาน และครั้งหลังเป็นภาคแสดง ที่ต้องอธิบายเพิ่มเติมเนื่องจากลำดับต่อไป ผู้เขียนจะอธิบาย วิเคราะห์ ประโยคเหล่านี้อย่างละเอียด

สิ่งที่เป็นจริง ยกตัวอย่างเช่น ต่อภาพถ่ายติดวิญญาณ การมองว่าภาพนั้นว่า “ไม่ใช่วิญญาณ” เป็นสิ่งที่สำคัญ ส่วนสำหรับคำถามที่ว่า “วิญญาณมีจริงหรือไม่” เมื่อออกห่างจากภาพถ่ายติดวิญญาณแล้ว เราก็จะไม่ให้ความสำคัญมันอีก ในฐานะที่เป็นปัญหาซึ่งพ้นไปจากประสบการณ์ที่ไม่อาจตอบได้เลยแม้แต่บ่อย

ดังนั้นแล้ว สำหรับพระศากยमुनि คำว่า “อนัตตา” ในถ้อยคำว่า “ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา” นั้น เข้าใจได้ว่า คือ การอธิบายสถานะของ “ความไม่ใช่อาตมมัน” ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่แปรเปลี่ยนอยู่เป็นนิตย์ อีกนัยหนึ่ง อาจจะคิดได้ว่าเป็นเหมือนการเล่นคำก็ได้ แต่ทว่า สิ่งนี้เป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่งในฐานะวิธีการมองโลกแห่งความเป็นจริง

แล้วคำว่า “อาตมมัน” ในคำว่า “ไม่ใช่อาตมมัน” นั้นมีความหมายเช่นไรกัน คำว่า “อาตมมัน” มีนัยความหมายหลากหลาย นอกจากมีความหมายว่า แก่นสารทางวิญญาณ (จิตวิญญาณ) ในด้านอภิปรัชญาตั้งในศาสนาพราหมณ์แล้ว อีกด้านหนึ่ง ในชีวิตประจำวัน คำนี้ใช้ในความหมายทั่วไปว่า “ตนเอง” เมื่อเราพิจารณาจากคำสอนอันเรียบง่าย ซึ่งคมกสิริในยุคแรกกล่าวไว้ คำว่า “อาตมมัน” (我 ga/wa/ware) มิได้มีความหมายซับซ้อน ข้าพเจ้าคิดว่า เราน่าจะสามารถเข้าใจได้ว่า (คำนี้) ใช้ในความหมายว่า “ตัวตน” (我) ซึ่งถูกใช้ในสำนวน เช่นว่า “เชื่อมั่นในความคิดตน” (我力強い ga ga tsuyoi) หรือ “ถือตนเป็นใหญ่/ดื้อดึง” (我左張る ga wo haru) หรือ “เห็นแก่ตน” (我力まま wa ga mama) ซึ่งก็คือ “ฉัน/ตัวฉัน” (私 watashi) ซึ่งผลิตความหลงเชื่อที่ว่า “ตัวเอง/ตัวเรา” หรือว่า “ของตัวเอง/ของตัวเรา” มากกว่า

สืบเนื่องตามเรื่องเหล่านี้ คำสอนที่ว่า “ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา” มองจากความหลงเชื่อว่าเป็น “ตัวเอง/ตัวเรา” แล้วนั้น ทำให้เข้าใจได้ว่าสิ่งนั้นเป็นการสั่งสอนแก่พวกเรา ซึ่งเป็นบุคคลธรรมดาสามัญว่า “สิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้นไม่ใช่ตัวเรา” เป็นการพยายามแสดงให้เห็นโลกที่ถูกต้องแท้จริงนั่นเอง

พวกเรามักจะพูดว่า “ร่างกายของตัวเอง” ทว่า ในคัมภีร์ยุคต้น มีคำถามว่า “ร่างกายนี้เป็น “ตัวเรา” หรือไม่ใช่ “ตัวเรา” ถ้าหากเป็น “ตัวเรา” แล้วละก็เนื่องจากสิ่งนั้นเป็นตัวเราเอง หรือว่า เป็นของเรา เราก็ควรจะต้องการควบคุมได้ตั้งใจ การเจ็บป่วยย่อมต้องไม่มี นอกจากนี้ ความแก่ ความตายก็ต้องไม่มีด้วย ไม่เพียงแต่ร่างกายเท่านั้น จิตใจก็เช่นเดียวกัน พวกเราคิดอยู่เนืองๆ ว่าจิตใจนี้เป็นตัวเราอย่างแท้จริง ทว่า เราไม่สามารถควบคุมการทำงานของจิตใจ อย่างเช่น ความไม่สบายใจ หรือ ความท้อแท้สิ้นหวังได้เลย

แน่นอน เกี่ยวกับวัตถุภายนอกกายของเรา เรื่องนี้ก็เป็นเช่นนั้นด้วย ยกตัวอย่างเช่น สมมุติว่าตรงนี้มีภาชนะอยู่ใบหนึ่งก็แล้วกัน คนที่มองมูลค่าของมัน ออกกว่าเป็นถ้วยชาล้ำค่า แม้ราคะจะแพงก็จะมีรู้สึกเสียดาย แต่ทว่า คุณค่าทางฝ่ายพวกเราซึ่งเป็นผู้กระทำ หรือก็คือ “ตัวเรา” ภาชนะ ซึ่งเป็นวัตถุไม่ได้มีคุณลักษณะจำเพาะเช่นนั้น ในกรณีคนที่หลงเชื่อสิ่งนั้นว่าเป็นที่เชียบูหรี (สิ่งนั้น) ต้องมีอยู่ในฐานะที่เชียบูหรีเป็นแน่แน่นอน ภาชนะนั้นในตัวมันเอง มิได้เป็นสิ่งใดที่มีอยู่จริงไม่ว่าจะเป็น “ถ้วยชาล้ำค่า” หรือจะเป็น “ที่เชียบูหรี” หรือจากความหลงเชื่ออื่นที่ยิ่งไปกว่านั้น หากกล่าวอย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น แม้กระทั่ง ตัว “ภาชนะ” เอง ก็ไม่พ้นความหลงเชื่อของพวกเราเอง พวกเราที่อยู่ในโลกแห่งปุถุชน แต่ละคนต่างเป็นผู้กระทำการมองโลกวัตถุและเข้าใจโลกด้วยความคิดยึดมั่น ที่ตัวเราแต่ละคนสร้างขึ้น แต่ทว่า สิ่งนั้นไม่ว่าอันใดก็ตาม แท้จริงแล้ว หาใช่รูปลักษณะที่แท้จริงไม่

สิ่งซึ่งเป็นทุกซ์

โลกที่เป็นวัตถุนั้น เป็นอย่างไรกันเล่า เราลองมาพิจารณาจากฝั่งของ “สิ่งของ” กันบ้าง พิณ⁵ ซึ่งเป็นเครื่องดนตรี มักปรากฏในการอุปมาในคัมภีร์ยุคแรก

⁵ ผู้แปล: ในหนังสือที่เป็นต้นฉบับใช้คำว่า “บิระ” หรือ “พิณผิผา” ซึ่งเป็นเครื่องดนตรีจีน แต่ผู้แปลเห็นว่า เนื่องจากการกล่าวถึงอุปมาในคัมภีร์พุทธศาสนายุคแรก จึงเลือกใช้คำว่า พิณ ที่มาจากคำสันสกฤตว่า วิณา แทน

เป็นเรื่องราวอธิบายว่า เสียงอันไพเราะซึ่งพวกเราแสวงหาในพินนั้น แท้จริงแล้วคือพินตัวมันเอง เป็นสภาวะเฉพาะที่ดำรงอยู่จริงหรือไม่ เพื่อค้นหาสิ่งที่ว่านั้น คนจึงได้แยกพินนั้นออกเป็นส่วนๆ เพราะ ด้วยทวน(ของพิน)เพียงอย่างเดียว ย่อมไม่ก่อกำเนิดเสียง สิ่งนั้นจึงไม่ใช่เสียง กะโหลกพิน หรือ สายพิน ตัวของพินเองก็ไม่ใช่เสียง เมื่อแยกองค์ประกอบดู ไม่ว่าส่วนใดก็ตาม เราไม่สามารถค้นพบเสียงนั้นได้เลย

พินนั้นอาศัยทวน กะโหลก และสายพิน ประกอบกันเข้าเป็นหนึ่ง จึงผลิตเสียงที่ไพเราะได้ หากจะกล่าวไปยิ่งกว่านั้น น่าจะต้องอาศัยกำลังของผู้เล่นด้วย เสียงนั้นถึงจะเปลี่ยนแปลง เสียงดนตรีที่ไพเราะนั้นต้องอาศัยเงื่อนไขต่างๆ มาประกอบกันจึงสำเร็จขึ้นมาได้ หากสายหย่อนก็ดี ทวนบิดงอก็ดี หรือเปลี่ยนผู้เล่นก็ดี ย่อมจะเกิดการแปรเปลี่ยนในทันที ก็คือ สิ่งประกอบสำเร็จขึ้นมาทั้งหลายทั้งปวง (สังขารทั้งหลาย) เป็นสิ่งที่แปรเปลี่ยน เป็น “สิ่งซึ่งเป็นทุกข์” ไม่ใช่สิ่งที่ไม่แปรเปลี่ยนเป็นนิรันดร์เลยแม้แต่น้อย พระศากยมุนีทรงอธิบายสิ่งนั้นว่า “สังขารทั้งหลายเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง”

จากการวิเคราะห์เช่นนี้ เนื่องจากเป็นการที่ “เสียงไม่มี” ในพินทั้งตัว ซึ่งองค์ประกอบที่ไม่ใช่เสียงมาประชุมรวมกัน การตีความแบบที่สองของ “ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา” ที่ว่า “สภาวะเฉพาะตนของสิ่งต่างๆ ไม่มี” ในฐานะโลกของวัตถุจึงเกิดขึ้นมา ทว่า ไม่ว่าจะเป็นกรณีใดก็ตาม การหลงเชื่อว่าสภาวะเฉพาะตนของพินนั้นคือเสียงอันไพเราะ เป็นเรื่องทางฝั่งของพวกเรา ซึ่งเป็นผู้กระทำ นั่นเอง

มนุษย์เราก่อ “ตัวเรา” ขึ้นในสิ่งต่างๆ ดำรงชีพโดยการปกป้องตนเอง เพื่อไม่ให้สิ่งนั้นถูกทำลาย และเกิดอันตรายต่อภาวะการมีอยู่ของตนเอง ก็คือเกิดการยึดมั่นถือมั่น “ตัวเรา” และรักษาสิ่งนั้น ซึ่งเป็นภาวะการมีอยู่ของตนเอง นั่นเอง ด้วยเหตุนี้ เราจึงพยายามที่จะยึดสิ่งต่างๆ ตามความคิดของ “ตัวเรา” แต่ทว่าสรรพสิ่งทั้งหลาย หาได้เป็นสิ่งที่เป็นไปตาม “ตัวเรา” ทุกเมื่อไม่ สิ่งเหล่านั้นเป็น “สิ่งซึ่งเป็นทุกข์” กล่าวคือ เป็น “สิ่งที่ไม่เที่ยง” แปรเปลี่ยนอย่างฉับพลัน เป็น

สิ่งอื่นซึ่งหันหลังให้ “ตัวเรา” และก่อให้เกิดความทุกข์ สิ่งนี้คือ “สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์”

คนเราแสวงหาสาเหตุแห่งความทุกข์ของสิ่งนั้นในคน/สิ่งอื่นๆ เพื่อปกป้อง “ตัวเรา” ทว่า สาเหตุที่แท้จริง มีอยู่ในฝั่งของพวกเราซึ่งเป็นกระต่ายนั่นเอง “ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา” “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง” “สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์” ไม่ว่าจะเป็นคำสอนใดก็ตาม หาใช่ใดอื่นไม่ นอกจากเป็นปากทางขึ้นภูเขานั่นเป็นการอธิบาย “ตัวเรา” ซึ่งถูกยึดถือโดยไม่รู้เนื้อรู้ตัว เพื่อให้พวกเรารักษาสถานะการมีอยู่ของตนเอง ให้กระจ่างในฐานะที่เป็นสาเหตุของความทุกข์

(โปรดติดตามบทที่ 6 ในฉบับต่อไป)